

به نام خداوند جان و خرد

کزین برتر اندیشه برنگذرد

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پژوهشکده تاریخ

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته تاریخ گرایش ایران دوره اسلامی

حق رای زنان در ایران (۱۳۴۲-۱۲۸۵): چالشها، موانع و دستاوردها

استاد راهنما

دکتر علیرضا ملائی توانی

استاد مشاور

دکتر الهام ملک زاده

دانشجو

ساره عسگری نهوجی اردستانی

بهمن ماه ۱۳۹۶

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
مدیریت تحصیلات تکمیلی

بسمه تعالی

هیأت داوران در جلسه مورخ ۱۳۹۶/۱۱/۲۹

پایان نامه تحصیلی خانم ساره عسگری دانشجوی مقطع کارشناسی ارشد

رشته تاریخ ایران اسلامی

تحت عنوان :

حق رای زنان در ایران (۱۳۴۲-۱۲۸۵): چالش ها، موانع و دستاوردها

را بررسی کردند و پایان نامه با نمره ۲۰ و درجه عالی به تصویب نهایی رسید.

امضا	۱. استاد راهنمای پایان نامه، جناب آقای دکتر علیرضا ملانی توانی
امضا	۲. استاد مشاور پایان نامه، سرکار خانم دکتر الهام ملک زاده
امضا	۳. استاد داور پایان نامه، سرکار خانم دکتر سیمین فصیحی
امضا	۴. رئیس پژوهشکده، جناب آقای دکتر عبدالرحمن حسنی فر
امضا	۵. مدیر تحصیلات تکمیلی، جناب آقای دکتر عبدالرحمن حسنی فر

سپاسگزاری

بر خود فرض می‌دانم از استاد بزرگوارم، جناب آقای دکتر ملایی توانی، که زحمت راهنمایی این رساله را متقبل شدند کمال تشکر و قدردانی را بنمایم. یقیناً بدون مساعدت ایشان، این پروژه به نتیجه مطلوب نمی‌رسید؛ همچنین از استاد گرامی سرکار خانم دکتر ملک زاده، استاد مشاور این پایان نامه، برای همراهی ایشان بسیار سپاسگزارم. نیز از استاد فرزانه سرکار خانم دکتر فصیحی قدردانم که در کمال سعه صدر و فروتنی زحمت داوری این پایان نامه را به رغم مشغله های کاری متعدد پذیرفتند.

سپاس از دوست جان، فریای کاظم نیا عزیز به پاس عاطفه سرشار و گرمای امیدبخش وجودش که در این سردترین روزگاران همواره همراه زندگی مان بوده است. از او سپاسگزارم که با صبوری تمام رنج ویرایش این رساله را متقبل شد.

سپاس بیکران از همسرم و همراه روزهای سخت سیاوش شوهانی که با صبرش در تمامی لحظات رفیق راه بود و در تمام مسیر نگارش پایان نامه از راهنمایی ها و کمک های بی دریغش بهره بردم و یقیناً بدون وجود او طی این مسیر ممکن نبود.

به تمام زنان و مردان سرزمینم که برای آزادی زنان کوشیده‌اند.

چکیده

پژوهش پیش‌رو در صدد است کسب حق رای زنان (حق انتخاب کردن و انتخاب شدن) را در فاصله سال‌های ۱۳۲۴ قمری/۱۲۸۵ خورشیدی (که مردان در نخستین انتخابات مجلس شورای ملی شرکت کردند و به عنوان نماینده به آن مجلس راه یافتند) تا ۱۳۴۲ که با انقلاب سفید شاه، زنان نیز از این حق برخوردار شدند، واکاوی کند. در واقع، پژوهش پیش‌رو ۵۷ سال تلاش فعالان حوزه زنان را برای دستیابی به مشارکت سیاسی و حقوق برابر و در مقابل کوشش مخالفان حق رای را، برای آنچه حفظ اسلام و عفت زنان و نهاد خانواده می‌خواندند، بازنمایی و روایت می‌کند. گروه‌های دو سوی منازعه در تمامی این شش دهه رو در روی یکدیگر ایستادند و از هیچ تلاشی برای به تسلیم واداشتن دیگری فروگذار نکردند. در پژوهش پیش‌رو جدال موافقان و مخالفان حق رای در سه مقطع تاریخی واکاوی شده است؛ از جنبش مشروطه تا پایان دوره رضاشاه؛ از شهریور ۱۳۲۰ تا کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲؛ از کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ تا انقلاب سفید. پیش از بررسی این سه مقطع تاریخی لازم بود تلاش‌ها و تجارب دیگر زنان جهان در حوزه برابری خواهی سیاسی، از ۱۸۴۸ تا امروز، به اجمال بررسی و جایگاه ایران در اعطای حق رای به زنان با کشورهای جهان و منطقه مقایسه شود. در پایان از مسئله اصلی این نوشتار پرسش شده است که حق رای زنان نتیجه مبارزه در این مقاطع تاریخی بود یا عطیه‌ای شاهانه که به یمن انقلاب سفید به زنان هبه شد؟ یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که کسب حق رای زنان اگر چه ظاهراً اعطائی بود، اما این عطیه شاهانه بدون تلاش و مبارزه زنان و مردان آزادی‌خواه که در راه برابری سیاسی کوشیدند، محقق نمی‌شد.

کلید واژگان:

جنبش مشروطه، مجلس شورای ملی، حق رای زنان، مشارکت سیاسی، جنبش زنان. انقلاب سفید. برابری سیاسی.

فهرست مطالب

درآمد.....	۱۱
موضوع و مسئله پژوهش.....	۱۲
سؤال‌های پژوهش.....	۱۳
فرضیه‌های پژوهش.....	۱۴
اهمیت و ضرورت پژوهش.....	۱۵
اهداف پژوهش.....	۱۵
قلمرو پژوهش.....	۱۵
پیشینه پژوهش.....	۱۶
الف) کتاب‌های تالیفی.....	۱۶
ب) پایان‌نامه‌ها و رساله‌ها.....	۱۸
ج) مقالات.....	۱۹
جنبه نوآورانه پژوهش.....	۲۱
روش انجام پژوهش.....	۲۱
فنون و ابزارهای گردآوری اطلاعات.....	۲۱
فنون و روش تجزیه و تحلیل اطلاعات.....	۲۱
ارتباط با وظائف، فعالیت‌ها و طرح‌های دستگاه‌های اجرایی مرتبط.....	۲۱
ساماندهی پژوهش.....	۲۲
دشواری‌های انجام پژوهش.....	۲۲
فصل اول؛.....	۲۴
پیشگامان؛ ریشه‌ها و تجارب تلاش زنان جهان برای کسب حق رای (۲۰۱۵ - ۱۸۴۸).....	۲۵
جنبش حق رای زنان در سایه فمینیسم.....	۲۵
حقوق برابر زن و مرد؛ مناقشه‌ای کلاسیک.....	۲۸

گسست در انگاره‌های عقل مذکر	۳۰
تجربه ایالات متحده؛ نزاع برای حقوق برابر از «سنکا فالز» تا اصلاحیه نوزدهم (۱۸۴۸ – ۱۹۲۰)	۳۲
تجربه انگلستان؛ تلاش سافرجت‌ها برای برابری حقوق سیاسی (۱۸۶۵ – ۱۹۱۸)	۳۷
تجربه‌های متفاوت؛ جنبش حق رای در دیگر کشورها	۴۲
اعطاء حق رای به زنان در کشورهای جهان	۴۷
جایگاه جهانی ایران در به دست آوردن حق رای زنان	۶۰
فصل دوم؛	۶۲
حق رای زنان از جنبش مشروطه تا پایان دوره رضاشاه	۶۳
کنشگری زنان ایرانی پیشامشروطه	۶۳
الف) کنش‌های فردی	۶۵
ب) کنش‌های جمعی	۶۹
مشارکت زنان در جنبش مشروطه	۷۶
تاسیس مجلس اول و محرومیت زنان از حق رای (نظامنامه انتخاباتی صنفی)	۷۹
کنش‌های اجتماعی و سیاسی زنان در مشروطه دوم	۸۷
تغییر در قوانین انتخاباتی و استمرار محرومیت زنان از حق رای در عصر مشروطه	۸۸
نظامنامه انتخابات دو درجه	۸۹
احزاب مجلس دوم و برابری حقوق سیاسی	۹۰
تصویب قانون انتخابات مجلس شورای ملی	۹۳
تداوم کنشگری زنان در پایان مجلس دوم	۹۶
واکنش فعالان و گروه‌های زنان به محرومیت از حق رای	۹۸
مجلس چهارم و پنجم؛ تلاش برای تغییر در حق رای زنان	۱۰۰
ریشه‌های تغییر زنان: مدارس، انجمن‌ها، روزنامه‌ها	۱۰۵
کنشگری زنان در دوره رضا شاه؛ تهی شدن از کنش سیاسی	۱۱۲

کنگره نسوان شرق؛ غلبه گفتمان کشور میزبان بر کنشگری زنان شرقی.....	۱۱۸
سفر رضاشاه به ترکیه و مسئله کشف حجاب.....	۱۲۱
پذیرش نقش‌های اجتماعی بر اساس جنسیت نتیجه استحاله فعالیت زنان در نهاد دولت.....	۱۲۳
فصل سوم؛.....	۱۲۵
جدال زنان برای دستیابی به حق رای از شهریور ۱۳۲۰ تا کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲.....	۱۲۶
آغاز فعالیت‌ها و اقدامات جدید گروه‌ها و احزاب زنان برای دستیابی به برابری سیاسی.....	۱۲۶
«تشکیلات دموکراتیک زنان حزب توده ایران» و تلاش برای حق رای.....	۱۲۸
فعالیت سایر گروه‌ها و انجمن‌های زنان برای برابری سیاسی.....	۱۳۶
حزب توده و تنظیم ماده واحده اصلاح قانون انتخابات.....	۱۳۹
اولین حضور رسمی سیاسی زنان هم‌زمان با تشکیل «فرقه دموکرات آذربایجان».....	۱۴۷
پایان یافتن روزنه‌های امید برابری سیاسی زنان با توافقنامه قوام-پیشه‌وری.....	۱۵۰
«حزب دموکرات» قوام؛ از دست رفتن فرصت کسب حق رای زنان.....	۱۵۳
تلاش فعالان حقوق زنان و نقش نشریات زنان برای برابری سیاسی بعد از انحلال «حزب موکرات».....	۱۵۹
دولت ملی مصدق؛ امید برای تغییر مجدد وضعیت زنان.....	۱۷۰
لایحه اصلاح قانون انتخابات سال ۱۳۳۱.....	۱۸۱
واکنش به اصلاح لایحه قانون انتخابات؛ موافقان حق رای زنان.....	۱۸۴
کنش عملی موافقان حق رای زنان؛ تظاهرات خیابانی.....	۱۹۰
واکنش به اصلاح لایحه قانون انتخابات؛ مخالفان حق رای زنان.....	۱۹۳
فعالیت‌های زنان پس از مسکوت ماندن حق رای زنان در اصلاح قانون انتخابات.....	۲۰۲
فصل چهارم؛.....	۲۰۷
جدال برای دستیابی زنان به حق رای از کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ تا انقلاب سفید.....	۲۰۸
فعالیت‌های گروه‌ها و احزاب زنان بعد از کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲.....	۲۰۸
دور دوم مبارزات زنان برای کسب حق رأی از ۱۳۳۵ تا ۱۳۴۱.....	۲۱۰

انتخابات مجلس بیستم و فعالیت «جمعیت‌های بانوان» برای کسب حق رای	۲۱۳
موافقان و مخالفان سستی حق رای زنان	۲۲۰
(مقالات کمره‌ای در روزنامه‌ی تجدید / ایران و چاپ کتاب زن و انتخابات در پاسخ به آن)	۲۲۰
اصلاحات امنیتی و جای خالی تغییر وضعیت سیاسی زنان	۲۳۳
(تلاش‌های زنان برای شرکت در انجمن‌های شهری)	۲۳۳
دولت علم و لایحه‌ی انجمن‌های ایالتی و ولایتی؛ مخالفان و موافقان لایحه‌ی حق رای زنان	۲۳۷
اعتراض زنان به باز پس‌گیری لایحه و خودداری از برگزاری جشن ۱۷ دی	۲۴۷
انقلاب سفید؛ اعطاء حق رای به زنان	۲۵۱
خمینی در راس مخالفان مذهبی	۲۶۶
مخالفت روشنفکران	۲۷۰
موافقت روحانیون با حق رای زنان؛ کمره‌ای: نواندیش دینی	۲۷۲
تغییر نگرش آیت‌الله خمینی	۲۷۶
قیام ۱۵ خرداد ۱۳۴۲	۲۷۹
انتخابات مجلس بیست‌ویکم؛ نخستین حضور زنان در نهاد قانون‌گذاری	۲۸۰
نتیجه‌گیری؛ حق رای زنان نتیجه‌ی مبارزه یا عطیه‌ای شاهانه	۲۸۵
فهرست منابع و مآخذ	۲۹۳
ضمیمه‌ها	۳۰۶
عرائض ارسال شده‌ی موافقان و مخالفان حق رای زنان به مجلس شورای ملی	۳۰۷
تصاویر	۳۲۱
گاهشمار وقایع حق رأی زنان در ایران	۳۳۲

درآمد

*موضوع و مسئله پژوهش *سؤالات پژوهش *فرضیه‌های پژوهش
*ضرورت و اهمیت پژوهش *اهداف پژوهش *قلمرو پژوهش *پیشینه
پژوهش *نواآوری در پژوهش *روش انجام پژوهش *ابزار و فنون
گردآوری اطلاعات *فنون و ابزار تجزیه و تحلیل اطلاعات *تعریف
مفاهیم *ساماندهی پژوهش *دشواری‌های و تنگناهای پژوهش

موضوع و مسئله پژوهش

مسئله مشارکت سیاسی زنان هم‌زمان با جنبش مشروطه مطرح شد، اما پس از تصویب نخستین قانون انتخابات، زنان از حق رای و حق انتخاب شدن در مجلس محروم شدند؛ با وجود مطرح شدن حق رای زنان در مجلس نخست، سه نظام‌نامه انتخابات از مشروطه نخست تا مجلس دوم، محروم ماندن زنان از حق رای را تصریح می‌کرد. در دوره رضاشاه با وجود نوسازی‌های اقتصادی، اجتماعی و سیاسی و خواست حاکمیت در تغییر نقش و جایگاه زنان (اقداماتی چون آموزش دختران، کشف اجباری حجاب، تاسیس کانون بانوان و نظایر آن) حق رای زنان مسکوت ماند؛ با وجود تاثیر پذیرفتن رضاشاه از اصلاحات آتاتورک و با توجه به دست یافتن زنان ترک به حق رای (در انتخابات شهرداری‌ها در ۲۰ مارس ۱۹۳۰ / ۲۹ اسفند ۱۳۰۸ و حق رای در انتخابات مجلس در ۸ فوریه ۱۹۳۵ / ۱۹ بهمن ۱۳۱۳) در دوره رضاشاه اقدام موثری درباره مشارکت سیاسی زنان رخ نداد. پس از شهریور ۱۳۲۰ و با ایجاد فضای باز سیاسی مسئله حق رای زنان مجدداً مطرح شد؛ در جریان قیام جدایی طلبانه آذربایجان، دولت خودمختار به زنان حق انتخاب کردن و انتخاب شدن داد و بخشی از زنان ایرانی برای نخستین بار در انتخاباتی هرچند محلی و غیررسمی شرکت کردند. حزب توده در کنگره نخست خود مسئله حقوق سیاسی زنان را مطرح و آن را به رسمیت شناخت و بر همین اساس در بحث اصلاح قانون انتخابات در مجلس چهاردهم، لایحه‌ای را نمایندگان فراکسیون حزب توده مبنی بر حق زنان برای

شرکت در انتخابات تهیه کردند که هیچ یک از نمایندگان مجلس چهاردهم حاضر به امضای آن نشد. بعد از ختم غائله آذربایجان، قوام در برنامه پیشنهادی حزب دموکرات، حق رای زنان را گنجانده، که با استعفای او این امر منتفی شد. در آذر ۱۳۳۱ دولت مصدق لایحه اصلاح قانون انتخابات را تنظیم کرد و آن را به قضاوت عمومی گذاشت؛ با آنکه در این لایحه زنان همچنان از حق رای (انتخاب شدن و انتخاب کردن) محروم بودند اما دولت تلویحاً این حق را به رسمیت شناخت و تحقق آن را به خواست مردم موکول کرد، هرچند به دلیل مخالفت نیروهای مذهبی و اختلافات دولت با دربار و مجلس، این لایحه هیچ گاه به مجلس راه نیافت. به این ترتیب با وجود تلاش‌های گروه‌های متعدد طرفدار بهبود وضعیت حقوق زنان، تا آغاز دهه چهل خورشیدی تغییر مهمی در این زمینه ایجاد نشد. در سال ۱۳۴۱ و در لایحه انجمن‌های ایالتی و ولایتی حق شرکت زنان در انتخابات منظور شده بود که با مخالفت گروه‌های مذهبی لغو شد. شش ماه پس از آن، در ۲۱ دی ۱۳۴۱ پیشنهاد شش ماده‌ای انقلاب سفید شاه در کنگره ملی کشاورزان طرح شد؛ در ۶ بهمن همان سال لوایح شش گانه شاه در یک همه‌پرسی سراسری به تصویب رسید؛ بنا بر اصل پنجم این قانون، «اصلاح قانون انتخابات ایران به منظور دادن حق رای به زنان و حقوق برابر سیاسی با مردان»، به زنان حق انتخاب شدن و انتخاب کردن اعطاء شد و در انتخابات ۲۶ شهریور ۱۳۴۲ برای نخستین بار شش زن به مجلس شورای ملی راه یافتند و دو زن به نمایندگی مجلس سنا منصوب شدند. با توجه به این روند (از سال ۱۲۸۵ تا ۱۳۴۲) مسئله اصلی پژوهش پیش‌رو واکاوی جنبه‌های سلبی و ایجابی حق رای زنان است. در واقع پرسش اصلی عبارت از این است که در شش دهه پس از انقلاب مشروطه موانع تحقق حق انتخاب کردن و انتخاب شدن زنان در انتخابات چه بود؟ و در دهه چهل چه رخداد ویژه‌ای سبب اعطاء یا امضاء حاکمیت در رسمیت بخشیدن به حق رای زنان شد؟ طرح این پرسش از این جنبه مهم است که در یک دهه پیش از آن با وجود فعالیت گروه‌های اجتماعی و نخبگان سیاسی (از جمله لایحه پیشنهادی دولت مصدق برای اصلاح قانون انتخابات)، حق رای زنان محقق نشد. بنابراین بررسی جنبه‌های سلبی در طی شش دهه فقدان حق رای زنان و نیز رخداد ایجابی حق رای زنان در آغاز دهه چهل مسئله اصلی این پایان‌نامه است.

سؤال‌های پژوهش

برای درک زوایای مسئله مطرح شده سوال‌های پژوهشی زیر مطرح می‌شود:

الف) پس از مشروطه، چه تلاش‌هایی برای دفاع از حق رای زنان صورت گرفت؟

ب) موانع کسب حق رای زنان در شش دهه پس از تاسیس نهاد قانون‌گذاری (مجلس شورای ملی) چه بود؟

ج) علل رسمیت یافتن حق رای زنان در سال ۱۳۴۲ چه بود؟

فرضیه‌های پژوهش

برای این پرسش‌ها پاسخ‌های زیر مفروض است:

الف) جنبش زنان در ایران برخلاف جنبش زنان در کشورهایی که اصلی‌ترین منشاء جنبش زنان تلقی می‌شوند، به ویژه انگلستان، فرانسه و ایالات متحده آمریکا، دارای پیوستگی، رهبری و کنشی معطوف به اهدافی از پیش تعیین‌شده (چون دستیابی به حق رای و نظایر آن) نبود. به عبارتی کنش فعالان حقوق زن دارای ماهیتی چندوجهی بود؛ در دروه‌هایی از این تاریخ ۵۷ ساله گاه جنبه رسمی و دولتی و فرمایشی به خود گرفت که در قالب انجمن‌های زنان در عصر رضاشاه نمود می‌یابد و گاه در ذیل حرکت‌های محلی- منطقه‌ای، چون قیام جدایی‌طلبانه آذربایجان و گاه به مثابه بخشی از حرکت مدنی در سطح ملی بروز و ظهور می‌یافت؛ آنچنان‌که در دوره نخست‌وزیری مصدق جلوه‌گر شد. به نظر می‌رسد همین ماهیت، کنش‌گری مدافعان حقوق زن را با تحدیدهای ساختاری مستحکمی مواجه می‌کرد.

ب) موانع کسب حق رای زنان در طی ۵۷ سال ایجاد نهاد پارلمان ابعاد گوناگونی داشته است؛ موانع سیاسی (همچون فقدان زمینه نظری لازم برای امکان کسب حق رای زنان، فقدان رهبری، ایدئولوژی منسجم و نظایر اینها)، موانع اجتماعی (همچون مخالفت نیروهای سنتی و بازار با مشارکت سیاسی زنان، ساختار قدرت پدرسالارانه در نهاد خانواده) و موانع فرهنگی (همچون ممانعت‌های فقهی با حضور زنان در عرصه سیاست)، موانع بین‌المللی (محروم ماندن زنان از دستیابی به حق رای در سطح بین‌المللی هم‌زمان با جنبش مشروطه) و نظایر آن. هرچند به نظر می‌رسد این موانع در دهه‌های گوناگون ماهیتی همگون نداشتند و در برهه‌ها و نقاط عطف تاریخی، همچون مشروطه نخست، سال‌های پایانی حاکمیت قاجار، عصر رضاشاه، آغاز دهه بیست،

دولت مصدق، ترکیبی از موانع متعدد این امکان را سلب می‌کرد، هرچند نباید از نظر دور داشت که در هر دوره تاریخی یکی از موانع در به ثمر نرسیدن تلاش‌های زنان بیش‌ترین اولویت را داشت.

ج) استمرار فعالیت‌های زنان از جنبش مشروطه تا آغاز دهه چهل، جنبش بین‌المللی حقوق زنان و کسب حق رای زنان در کشورهای منطقه، وضعیت دوگانه محمدرضا شاه پس از کودتا (سرکوب نیروهای سیاسی و بازیابی مشروعیت داخلی و بین‌المللی)، ضرورت نوسازی سیاسی-اجتماعی در پرتو دکترین اتحاد برای پیشرفت‌کنندگی، پیشگیری از رادیکال شدن ساختار سیاسی و نظایر آن تحقق حق رای زنان را نه صرفاً به مثابه امری اعطایی که براساس پاسخ حاکمیت به یک خواست اجتماعی ممکن کرد. هرچند ظاهر این پدیده، اعطائی ملوکانه به نظر می‌رسد.

اهمیت و ضرورت پژوهش

اهمیت انجام پژوهش در حوزه مشارکت سیاسی زنان، و به ویژه حق رای، از آن جهت است که حق رای زنان در آغاز دهه چهل به مثابه رخدادی ویژه، اهمیتی درونی و بیرونی دارد؛ در سپهر درونی، اهمیت این رخداد در آن است که نقطه عطفی در تاریخ سیاسی معاصر و تاریخ زنان به شمار می‌آید و در ساحت بیرونی، اهمیت آن وابسته به واکاوی علل موانع فقدان حق رای در دهه‌های پیشین و جایگاه و نقش زن ایرانی در دهه‌های پسین آن است. با توجه به نقش زنان در فعالیت‌های سیاسی تاریخ معاصر و تاریخ اکنون، بررسی پیشینه این مشارکت سیاسی برای فهم نابسامانی‌های کنونی ضروری است.

اهداف پژوهش

مهم‌ترین اهداف پژوهش حاضر را می‌توان بررسی موانع مشارکت سیاسی زنان در تاریخ معاصر و همچنین بررسی چگونگی کسب حق رای و انتخاب شدن زنان در سال ۱۳۴۲ به شمار آورد.

قلمرو پژوهش

قلمرو زمانی، مکانی و موضوعی پژوهش حاضر را به ترتیب زیر است:

الف) قلمرو مکانی: ایران سیاسی معاصر.

ب) قلمرو زمانی: از سال ۱۳۲۴ قمری/ ۱۲۸۵ شمسی هم‌زمان با انقلاب مشروطه تا سال ۱۳۴۲.

ج) قلمرو موضوعی: تاریخ سیاسی معاصر، تاریخ جنبش زنان، تاریخ پارلمان.

پیشینه پژوهش

در بررسی اجمالی پژوهش‌هایی که سابقاً انجام شده است می‌توان به آثار زیر اشاره کرد:

الف) کتاب‌های تالیفی

- جنبش حقوق زنان در ایران،^۱ نوشته الیز ساناساریان با نگاهی جامعه‌شناختی جنبش زنان ایران را در بافتی ملی و بین‌المللی بررسی کرده و درک عمیق و چند سویه‌ای از جنبش و اقدامات یکصد سال اخیر زنان به دست داده است. ساناساریان در این اثر جنبش حقوق زنان در ایران را با استفاده از جنبش‌های کلی اجتماعی تحلیل کرده است. در فصل پنجم این کتاب نگارنده حاکمیت محمدرضا شاه و تاثیر آن بر مسئله حقوق زنان را بررسی کرده و به سازمان زنان و اصلاحات قانونی آن به نفع زنان پرداخته است. از این بخش در بررسی تاثیر حاکمیت بر عملکرد زنان نماینده می‌توان بهره گرفت.

- سناتور (فعالیت‌های مهرانگیز منوچهریان بر بستر مبارزات حقوقی زنان در ایران)،^۲ نوشته نوشین احمدی خراسانی و پروین اردلان شامل دو بخش است؛ بخش اول آن به بررسی زندگی، عملکرد و فعالیت‌های مهرانگیز منوچهریان پرداخته و از این منظر جزء منابع این پایان‌نامه خواهد بود. نویسندگان در بخش دوم این اثر به بررسی روند کسب حق رای زنان پرداخته‌اند. این بخش از کتاب حاضر با توجه به گزارش اجمالی و مختصری که از این موضوع به دست می‌دهد در درک روند این رویداد موثر است.

^۱. ساناساریان، الیز، جنبش حقوق زنان در ایران، ترجمه نوشین احمدی خراسانی، تهران، اختران، ۱۳۸۴.

^۲. احمدی خراسانی، نوشین و پروین اردلان، سناتور (فعالیت‌های مهرانگیز منوچهریان بر بستر مبارزات حقوقی زنان در ایران)، تهران، توسعه، ۱۳۸۲.

- *women and political process in twentieth- century Iran*¹ نوشته پروین پایدار وضعیت زنان در ایران را براساس روند سیاسی، از دوره مشروطه تا انقلاب اسلامی، بررسی کرده و موقعیت زنان را در گفتمان سیاسی قرن بیستم نشان داده است. او کسب حق رای زنان در قرن بیستم را «اقدام اختیاری یک حاکم مستبد می‌داند».

- *حقوق سیاسی- اجتماعی زنان، قبل و بعد از پیروزی انقلاب اسلامی*²، تألیف حسن طغرانگار، حقوق اجتماعی زنان را پیش و پس از انقلاب اسلامی مقایسه کرده و به مخالفت‌ها و موافقت‌هایی که درباره حق رای زنان مطرح شده بود، اشاره کرده است.

- *حقوق شهروندی زنان در ایران بین دو انقلاب*³، نوشته هادی نوری و صدیقه مسیب‌نیا فحبی، براساس سه الگوی حقوق مدنی، حقوق سیاسی و حقوق اجتماعی در پی بررسی حقوق شهروندی زنان در ایران در فاصله سالهای بین انقلاب مشروطه و انقلاب اسلامی است و در یک فصل از این کتاب با عنوان حقوق سیاسی به بررسی حقوق سیاسی زنان به عنوان شهروند و مصادیق آن چون حق رای، حق آزادی‌های سیاسی و حق آزادی‌های حزبی می‌پردازد.

- *زنان در عرصه قانون‌گذاری ایران (۱۳۸۵-۱۳۹۵ش)*⁴، نوشته منوچهر نظری حق رای زنان را در خلال سال‌های ۱۳۸۵ تا ۱۳۸۸ بررسی می‌کند، همچنین به نحوه انتخاب شدن نمایندگان در مجلس بیست‌ودوم تا پایان دوره پهلوی می‌پردازد و از عملکرد زنان در دوره‌های پارلمانی و همچنین زندگینامه زنان اطلاعاتی به دست می‌دهد. با توجه به اینکه بخش‌هایی از این کتاب با موضوع این پایان‌نامه مرتبط است، در پژوهش حاضر دارای اهمیت است.

¹ Paidar, Parvin, *women and political process in twentieth- century Iran*, Cambridge: Cambridge University Press, 1995.

² طغرانگار، حسن، *حقوق سیاسی- اجتماعی زنان، قبل و بعد از پیروزی انقلاب اسلامی*، تهران، مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۸۳.

³ نوری، هادی و صدیقه مسیب‌نیا، *حقوق شهروندی زنان در ایران بین دو انقلاب*، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب پارسه، ۱۳۹۶.

⁴ نظری، منوچهر، *زنان در عرصه قانون‌گذاری ایران (۱۳۸۵-۱۳۹۵ش)*، تهران، کویر، ۱۳۹۵.

ب) پایان‌نامه‌ها و رساله‌ها

- پایان‌نامه بررسی حقوق اجتماعی، سیاسی، فرهنگی زنان در مجلس شورای ملی (دوره اول تا پنجم)، نوشته زهرا خطیبی با راهنمایی آقای دکتر سهراب یزدانی و مشاوره خانم دکتر فصیحی است که در سال ۱۳۸۵ در دانشگاه الزهرا از آن دفاع شده است. در این پایان‌نامه ابعاد حقوق زنان در مذاکرات مصوبات مجلس شورای ملی، در ادوار اول تا پنجم مجلس، بررسی شده است و با تکیه بر مذاکرات مجلس، به عملکرد نمایندگان مجلس در بهبود وضعیت حقوق زنان پرداخته شده است.
- پایان‌نامه تأثیر سیاست های فرهنگی و اجتماعی حکومت پهلوی بر مشارکت سیاسی زنان نوشته زهرا قنبری به راهنمایی دکتر اسماعیل حسن‌زاده در پژوهشکده امام خمینی است. در این پایان‌نامه از منظر تحولات سیاسی-اجتماعی به مسائل زنان نگریسته شده و از این حیث که تحولات اجتماعی-سیاسی چه تاثیری بر مشارکت سیاسی زنان و به خصوص مسئله حق رای داشته، دارای اهمیت است.
- پایان‌نامه دیگری با عنوان نقش احزاب و گروه‌های سیاسی بر مشارکت سیاسی زنان نوشته مریم نوری امیرآبادی به راهنمایی دکتر داریوش رحمانیان و مشاوره دکتر سیمین فصیحی در سال ۱۳۹۰ در دانشگاه الزهرا دفاع شده است. این پایان‌نامه نقش احزاب و تشکلهای سیاسی را در رشد مشارکت سیاسی زنان طی سالهای ۱۳۲۰ تا ۱۳۳۲ به خوبی بیان کرده است. این پایان‌نامه از این حیث که در بخش‌هایی احزاب و گروه‌های موافق و مخالف حق رای زنان را بررسی کرده و همچنین به مواضع احزاب و گروه‌های زنان در باب مشارکت سیاسی زنان پرداخته، دارای اهمیت است.
- پایان‌نامه بررسی تأثیر تحولات سیاسی-اجتماعی سالهای ۱۳۲۰-۱۳۴۶ بر تحولات حقوقی زنان با تکیه بر مشروح مذاکرات مجلس شورای ملی نوشته الهام خرمی مقدم با راهنمایی دکتر شیخ نوری و مشاوره دکتر سیمین فصیحی است که در سال ۱۳۹۰ در دانشگاه الزهرا دفاع شده است؛ این پایان‌نامه تلاش‌های زنان برای مطالبات حقوقی‌شان را در خلال سالهای ۱۳۲۰ تا ۱۳۴۲ بررسی کرده و به تاثیر شرایط سیاسی آن سال‌ها بر مطالبات حقوقی زنان اشاره کرده است. فصل چهارم این پایان‌نامه، که به تحولات سیاسی-اجتماعی حقوق زنان در سالهای ۱۳۳۲ تا ۱۳۴۲، می‌پردازد و تاثیر وقایع بعد از

۱۳۴۲ و تاثیر انقلاب سفید را بررسی می‌کند، برای پژوهش حاضر حائز اهمیت است. همچنین اشاره‌ای به مخالفان و موافقان حق رای زنان در جریان پیش‌نویس اصلاح قانون انتخابات در دولت مصدق دارد. این پایان‌نامه با تکیه بر مشروح مذاکرات مجلس شورای اسلامی است و به سایر منابع از جمله اسناد عرایض، که در محل کتابخانه مجلس شورای اسلامی، نگهداری می‌شود و در این حوزه اسناد زمینه نیز بسیار با ارزشی است، اشاره‌ای نکرده است.

- پایان‌نامه حق رای زنان، ادله عقلی و نقلی نوشته حسن طیب‌زاده و به راهنمایی دکتر محمد ذبیحی و مشاوره دکتر محمدتقی کرمی که در سال ۱۳۸۸ در دانشگاه قم و در رشته الهیات دفاع شده است. این پایان‌نامه با تاکید بر مسئله حق رای زنان، به عنوان حداقل نماد مشارکت سیاسی زنان، اشاره و تاکید دارد که با نفی این حق هیچ‌گونه حق سیاسی به مفهوم خاص خود برای زنان معتبر نخواهد بود. این پژوهش تقابل مورد ادعا میان برداشت عقلانی و برداشت دینی در این زمینه را منتفی می‌سازد و نشان می‌دهد که می‌توان با دقت در متون دینی، برداشتی مطابق و ملایم با برداشت عقلانی در هر دو نگاه غربی و اسلامی ارائه داد. از این رو با پذیرش برابری در ارزش و کرامت انسانی میان دو جنس، اصالت با ممتاز نبودن جنسی بر جنس دیگر خواهد بود. از این نوشتار می‌توان در آن بخش از پژوهش پیش رو که به بررسی جنبه‌های سلبی حق رای زنان می‌پردازد، استفاده کرد.

ج) مقالات

- سیمین فصیحی مقاله‌ای با عنوان «رنج مجاهدت و ثمره محرومیت (تحلیل تاریخی محرومیت زنان از حق رأی در عصر مشروطیت)»^۱ را سمینار بین‌المللی زن در تاریخ ایران معاصر در دانشگاه زنجان (۱۵ تا ۱۷ اسفند ۱۳۸۳) ارائه کرده است؛ مجموعه مقالات این سمینار را نشر کویر در سال ۱۳۹۰ منتشر کرد. فصیحی در این مقاله پرسیده است که آیا برخورداری از حق رای زنان در عصر مشروطه و با توجه به شرایط ایران در آن دوره امکان‌پذیر بوده است؟ و این شرایط را از چهار جنبه بین‌المللی، عینی، ذهنی و صنفی ارزیابی کرده و پاسخ را منفی یافته است.

^۱ فصیحی، سیمین، «رنج مجاهدت و ثمره محرومیت (تحلیل تاریخی محرومیت زنان از حق رأی در عصر مشروطیت)» زن در تاریخ ایران معاصر، تهران، کویر، ۱۳۹۰.

- «حق رای زنان ۱۳۴۱-۱۳۵۸»^۱ مقاله‌ای از مراد ثقفی است که در مجله گفتگو به چاپ رسیده است و ضمن بررسی کسب حق رای زنان در سال ۱۳۴۲ به مخالفت گروه‌های مذهبی با حق رای زنان در این سال و تغییر نگاه گروه‌های مذهبی از ۱۳۴۲ تا ۱۳۵۷ پرداخته است.
- هما هودفر در مقاله‌ای با عنوان *"The womens movement in Iran"*^۲ به بررسی جنبش‌های زنان از آغاز تا سال ۱۳۵۷ پرداخته و به تلاش‌های زنان برای کسب حقوق سیاسی برابر با مردان اشاره کرده است.
- «جدال‌های دینی در برابر مشارکت سیاسی زنان در انتخابات، مروری بر مقالات محمدباقر مجتهد کمره‌ای (۱۳۳۹-۱۳۴۲)»^۳ نوشته رسول جعفریان ذیل اشاره به مقالات محمدباقر کمره‌ای (از معدود روحانیون مدافع حق رای زنان) نظرات مخالفان مذهبی حق رای زنان را بررسی و واکنش‌های آنان را تحلیل کرده است.
- مقاله «نیمه دوم، حق رای و نمایندگی: حق رای و نمایندگان زن در مجلس شورای ملی»^۴ نوشته علیرضا خزائلی و سمیه بلباسی گزارش کوتاهی از چگونگی انتخاب شدن نمایندگان زنان در مجلس شورای ملی و خاستگاه و جایگاه طبقاتی آنها ارائه می‌دهد.
- مقاله رحیم روحبخش با عنوان «ارتقا جایگاه نسوان به زنان در قوانین انتخاباتی (۱۳۳۱ تا ۱۳۴۱)»^۵ که در سال ۹۳ در فصلنامه/سناد بهارستان منتشر شده است چالش‌های میان انجمن‌ها و گروه‌های زنان برای برابری سیاسی و حق رای زنان را به خصوص در جریان انتخابات مجلس هفدهم و اصلاح قانون انتخابات و نیز در جریان لایحه انجمن‌های ایالتی و ولایتی بررسی کرده است

^۱. ثقفی، مراد، «حق رای زنان ۱۳۴۱-۱۳۵۸»، گفتگو، شماره ۹، پاییز ۱۳۷۴، ص ۶۱-۵۳.

2. Hoodfar, Homa. "The Women's Movement in Iran: Women at the Crossroads of Secularization and Islamization". *Iran Chamber Society*. Retrieved 10 June 2016.

^۳. جعفریان، رسول، «جدال‌های دینی در برابر مشارکت سیاسی زنان در انتخابات، مروری بر مقالات محمدباقر مجتهد کمره‌ای (۱۳۳۹-۱۳۴۲)»، پیام بهارستان، شماره ۹، پاییز ۱۳۸۹، ص ۹۶-۴۳.

^۴. خزائلی، علیرضا و سمیه بلباسی، «نیمه دوم، حق رای و نمایندگی: حق رای و نمایندگان زن در مجلس شورای ملی»، زمانه، شماره ۴۸، شهریور ۱۳۸۵.

^۵. روحبخش، رحیم، «ارتقا جایگاه نسوان به زنان در قوانین انتخاباتی (۱۳۳۱ تا ۱۳۴۱)»، سناد بهارستان، شماره ۴، بهار و تابستان ۱۳۹۳، ص ۶۵-۳۳.

جنبه نوآورانه پژوهش

با توجه به پیشینه پژوهش که به آن اشاره شد، تاکنون پژوهشی درباره چگونگی کسب حق رای زنان در این دوره صورت نگرفته است و این پژوهش می‌تواند نخستین پایان‌نامه مستقل در این حوزه باشد. همچنین با توجه به مسئله این پژوهش و تاکید آن بر جنبه‌های سلبی و ایجابی حق رای زنان، به نظر می‌رسد پژوهش حاضر به بخش‌هایی از مسئله حق رای زنان خواهد پرداخت که کمتر بدان توجه شده است. شایان ذکر است پژوهش‌های یادشده در پیشینه اغلب بر پایه روایت تاریخ‌نگارانه و نیز مقالات و آثار تالیفی متاخر استوار است، در حالی که در پژوهش پیش‌رو سعی بر آن است که تا حد امکان از اسناد و مدارک دست اول، چون اسناد انتخابات، اسناد عرایض و روزنامه‌ها بهره گرفته شود.

روش انجام پژوهش

روش انجام این پژوهش به شیوه توصیفی و تبیینی است. روند مطالبه حق رای زنان در ایران، از مشروطه تا سال ۱۳۴۲، توصیف می‌شود و در هر فصل موانع دستیابی حق رای زنان، علل و ریشه‌های آن تبیین می‌شود.

فنون و ابزارهای گردآوری اطلاعات

با توجه به روش پژوهش و ماهیت موضوع فنون و ابزار گردآوری اطلاعات به شیوه کتابخانه‌ای و اسنادی است

فنون و روش تجزیه و تحلیل اطلاعات

با توجه به روش پژوهش، روش تجزیه و تحلیل اطلاعات به شیوه تحلیل تاریخی است.

ارتباط با وظائف، فعالیت‌ها و طرح‌های دستگاه‌های اجرایی مرتبط

از اسنادی بهره گرفته خواهد شد که در مجلس شورای ملی، مرکز اسناد کتابخانه ملی و مرکز اسناد انقلاب اسلامی در این حوزه موضوعی موجود است. این پژوهش ممکن است به عنوان اثری تحقیقی در

پیشینه‌شناسی نابسامانی مشارکت سیاسی زنان و موانع آن در تاریخ معاصر ایران برای نهادهای سیاست‌گذار اجرایی به کار آید؛ مرکز تحقیقات استراتژیک، مجمع تشخیص مصلحت نظام، معاونت امور زنان و خانواده نهاد ریاست جمهوری، مرکز تحقیقات مجلس و نظایر آن می‌توانند از نتایج این پژوهش استفاده کنند.

ساماندهی پژوهش

این پژوهش شامل چهار فصل اصلی و نتیجه‌گیری است؛ در فصل نخست با عنوان «پیشگامان؛ ریشه‌ها و تجارب» به تلاش زنان جهان برای کسب حق رای از ۱۸۴۸ تا به امروز می‌پردازد. بررسی پیشینه این موضوع در سطح بین‌المللی به فهم مسئله حق رای زنان در افق جهانی کمک خواهد کرد. در فصل دوم با عنوان «حق رای زنان از جنبش مشروطه تا پایان دوره رضاشاه» به این موضوعات پرداخته شده است: موانع و دستاوردهای فعالان زنان در عرصه سیاست و حق رای زنان هم‌زمان با جنبش مشروطه و شکل‌گیری مطالبات برابری‌خواهانه زنان در دوره نوسازی رضاشاه. هدف از این فصل پاسخ به این پرسش است که چه موانعی باعث شد به رغم نوسازی و تغییرات در دوره مشروطه و رضاشاه، زنان همچنان از حق رای محروم بمانند. در فصل سوم با عنوان «جدال برای دستیابی به حق رای زنان از شهریور ۱۳۲۰ تا کودتا ۲۸ مرداد ۱۳۳۲» به فعالیت‌های زنان برای دستیابی به حق رای و تلاش نیروهای سیاسی حاکم برای تصویب قوانینی برای مشارکت سیاسی همه افراد جامعه فارغ از جنسیت می‌پردازد. در فصل چهارم با عنوان «جدال برای دستیابی به حق رای زنان از کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ تا انقلاب سفید» فعالیت‌های فعالان حقوق زنان در کنار واکنش‌ها و مخالفت‌های نیروهای مذهبی و سایر مخالفان و نیز واکنش حاکمیت بررسی شده است.

دشواری‌های انجام پژوهش

پراکندگی و تنوع اسناد و مدارک در گستره زمانی نسبتاً طولانی، ۵۷ سال، مهم‌ترین دشواری پژوهش پیش رو است؛ دستیابی به اسناد انتخابات، اسناد عرایض، روزنامه‌ها و... در مراکزی چون مرکز اسناد مجلس شورای ملی، مرکز اسناد ملی، مرکز اسناد انقلاب اسلامی و دیگر نهادها زمان بسیاری را صرف خود کرد. به جز آن، چنان‌که در بخش پیشینه و نوآوری اشاره شد در اغلب پژوهش‌هایی که این موضوع را بررسی کرده‌اند، اغلب از مقالات و آثار تالیفی بهره برده و از این رو شناسایی و احصاء منابع دست اول به تاخیر افتاد.